

Andrzej Franciszek Dziuba

Zakon Maltański

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 9/1, 57-76

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ANDRZEJ FRANCISZEK DZIUBA

ZAKON MALTAŃSKI

Każde pochylenie się nad Suwerennym Rycerskim Zakonem Szpitalników świętego Jana Jerozolimskiego zwanego Rodyjskim i Maltańskim – używając pełnej aktualnej nazwy – znaczone jest prawie tysiącletnią historią¹. Związana jest ono integralnie nie tylko z chrześcijaństwem, ale ma także wiele konotacji z ówczesnymi zjawiskami społecznymi, kulturalnymi, religijnymi czy politycznymi. Interesującym jest, iż mimo wielu zakrętów dziejowych, trudnych momentów oraz licznych adaptacji przeżył on znakomicie całą historię, która znaczone jest specyficznymi dla niego instytucjami oraz znakami, które trwają i dziś. Ciągłe bowiem aktualne są podstawowe zobowiązania dam i kawalerów: „obsequium pauperum” oraz „tuitio fidei”, i one ostatecznie stają u fundamentów żywotności Zakonu oraz jego szerokiej działalności.

1. Ziemia Święta 1099-1291

Zakon został zorganizowany w Ziemi Świętej, podczas wypraw krzyżowych, i niezależnie od jego wcześniejszej historii, był włączony w zmagania krzyżowców przeciwko niewiernym. Jego początki, jakkolwiek, muszą jednak sięgnąć bardziej wstecz, czas przed wyzwoleniem Jerozolimy przez rycerzy I wyprawy krzyżowej. Historia Zakonu rozpoczyna się zatem szpitalem czy infirmerią dla pielgrzymów, którzy przybywali do Jerozolimy i w swej nieznannej przeszłości biegnie do wspólnoty monastycznej pod przewodnictwem osoby znanej w historii jako bł. Gerard (+ 3.09.1120)².

Niewiele wiadomo o życiu bł. Gerarda przed wyzwoleniem Świętego Miasta. Historycy Zakonu różnią się, czy był on Włochem z Prowansji, czy pochodził z Ziemi Świętej. Mimo wszystko zgadzają się, że Gerarda „xenodochium” albo „hospitium” należy identyfikować ze „Szpitalem w Jerozolimie”, ufundowanym na początku XI wieku przez handlowców z Amalfi na polecenie kalifa

¹ Por. C. Tumanoff, *L'Ordine di Malta. Ieri e oggi*. Roma 1992, passim.

² Por. L. Hoffman von Rumerstein, *Le prime radici dell'Ordine Ospitaliero di S. Giovanni*. W: *Nove secoli di vita del Sovrano Militare Ordine di Malta*. Bergamo 1999 s. 24-29.

egipskiego Al-Hakim, zwanego także Gibbon, który w tym czasie zarządał Ziemią Świętą. Obydwa, szpital i dołączony do niego kościół poświęcone były św. Janowi Chrzcicielowi³.

Ponieważ okazało się, że szpital był pod zarządem mnichów benedyktyńskich z pobliskiego opactwa Matki Bożej Łacińskiej, ufundowanego przez kupców z Amalfi, reguła współbraci Gerarda została oparta na modelu św. Augustyna (+430). Zatem początki tej nowej instytucji wyrosły z potrzeby szpitala opartego jednak na podstawach głęboko religijnych wywodzących się z ówczesnych nurtów duchowości zachodniej. Było to przyjmowanie wielu reform wywodzących się z kręgów papieskich oraz odnowy monastycyzmu opartej o Cluny. Natomiast w świeckich ruchach ukierunkowane były na popieranie działalności charytatywnej i szpitalnej, m.in. wokół pierwszej wyprawy krzyżowej odbywającej się pod hasłem: *Deus lo vult – Bóg tak chce*⁴.

Po ustanowieniu Łacińskiego Królestwa Jerozolimy, wspólnota prowadzona przez Gerarda została zalegalizowana specjalną aprobatą papieską. Za pomocą bulli *Pie postulatio voluntatis* z 15.02.1113 r. zaadresowanej do „venerabili filio Gerardo institutori ac praeposito hierosolymitani xenodochii eiusque legitimis successoribus in perpetuum”, papież Paschalis II (1099-1118) aprobował tę szpitalną instytucję pod nazwą: *Milites hospitalis sancti Johannis Baptistae Hierosolymitani – Rycerze Szpital św. Jana Chrzciciela Jerozolimskiego*.

Nowa wspólnota poddana została pod protektorat Stolicy Apostolskiej („*Beati Petri Apostoli Patrocinio*”) wraz z zapewnieniem jej prawa do wyboru następców Gerarda, niezależnie od wszelkich interferencji władz kościelnych czy cywilnych. Papież Kalikst II (1119-1124) bullą z 13.06.1120 r. potwierdził i rozszerzył te przywileje, również podobnie postąpili jego następcy, i w ten sposób uczynili Szpital św. Jana wyjątkiem zakonem religijnym Kościoła.

Podobnie jak Gotfryd z Bouillon, pierwszy władca jerozolimski (1099-1100), który nie używał tytułu „król” w Jerozlimie, Gerard nazywał się po prostu „rektorem szpitala” (dopiero jego następcy przybrali tytuł Mistrza i później Wielkiego Mistrza). Pod jego przewodnictwem, w następnych dekadach po wyzwoleniu Jerozolimy (ok. 1113 r.), siedem starożytnych hospicjów zostało oddanych pieczy zakonu; wszystkie wzdłuż dróg używanych przez pielgrzymów zdążających do Ziemi Świętej m.in. przez pierwszych krzyżowców: Bari, Otranto, Tarencie, Mesyna, Piza, Asti i Saint-Gilles.

---

³ Istnieją dyskusyjne teorie wskazujące, że patronem szpitala miał być św. Jan Jaluźnik, patriarcha Antiochii z VI w. Por. G. Morelli, *Alle origini dell'Ordine dei Cavalieri di Malta*. „*Rivista Internazionale*” 62/N.S. 31:1999, s. 13-20.

⁴ Por. A. Luttrell, *From Jerusalem to Malta: the Hospital's Character and Evolution*. W: *Accademia Internazionale Melitense. Peregrinationes. Acta e documenta*. T. 1. Perugia 2000, s. 13.

Tak oto w momencie śmierci Gerard⁵ już kierował pierwszym wielkimi kościelnymi centrami zakonu religijnego. „[...] oryginalność joannitów polegała na postawieniu sobie celów praktycznych. Błogosławiony Gerard wpadł bowiem na pomysł, aby ludzie, którzy w charakterystyczny dla tamtego okresu sposób szukali drogi poświęcenia się życiu religijnemu, mogli realizować swe powołanie, zachowując aktywną rolę w świecie. Było to powołanie odpowiednie dla nowego źródła rekrutacji krzyżowców, którzy po wypełnieniu swych ślubów pozostali w Ziemi Świętej. Krucjatę postrzegali oni jako szczególnego rodzaju pielgrzymkę, do której jako żołnierze czuli się wyjątkowo powołani, a pobożność ich mogła odtąd znaleźć swój wyraz w zadaniu niesienia pomocy tym, którym umożliwili pokojowe już podążanie tą drogą”⁶.

Za czasów następcy bł. Gerarda, Frà Rajmund z Puy (1120-1158/60) Zakon Szpitalny przeszedł głębokie przeobrażenia, które miały rzutować na całą późniejszą przyszłość. Mistrzowi Rajmund z Puy przypisywana jest pierwsza Reguła Szpitalników, zredagowana przypuszczalnie ok. 1130 r. i zaaprobowana przez papieża bł. Eugeniusza III (1145-1153) w 1145 r.

Potrzeby pielgrzymów i chorych oraz walczących zbrojnie przeciwko ciągle trwającym atakom niewiernych – nie mówić już o potrzebie obrony niepewności ustanowionych podczas pierwszej wyprawy struktur – jak również głośny przykład „religio militaris” templariuszy⁷ doprowadził Szpitalników do przyjęcia także funkcji wojskowych, jako dodatkowych w stosunku do zwyczajnych religijnych i szpitalnych zobowiązań. W ten sposób zrodziła się „persona mixta” kawalerów, którzy jednocześnie byli zakonnikami zobowiązanymi przez trzy śluby posłuszeństwa, czystości i ubóstwa. To była jedna

---

⁵ „Na ścianie jednego z wybudowanych przez niego budynków klasztornych umieszczono epitafium:

Tu spoczywa Gerard, najpokorniejszy spośród mieszkańców Wschodu,

Sluga ubogich i troskliwy opiekun przybyszów,

Postaci był niepozornej, lecz serce jego promieniało szlachetnością.

O jego zasługach niechaj świadcza te mury.

Zawsze przewidujący, starannie wypełniał swe obowiązki,

Podejmował się licznych zadań rozmaitej natury,

Wziął wiele krajów w swe troskliwe ramiona

I zbierał zewsząd środki, by nakarmić swych braci”. Fulcher de Chartres. *Historia Hierosolymitana*, III sub anno 1120.

⁶ H. J. A. Sire. *Kawalerowie maltańscy*. Warszawa 2000, s. 20-21.

⁷ Formalna aprobata Zakonu Świętyni w 1129 r. na Synodzie w Troyes, z inspiracji św. Bernarda z Clairvaux, z konstytucjami opartymi na regule cystersów. Por. William of Tyre, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*. W: *Recueil des Historiens des Croisades. Historiens occidentaux*. T. 1. Paris 1844, s. 520; *The Rule of the Templars: The French Text of the Rule of the Order of the Knights Templar*. Ed. J. M. Upton-Ward. Woodbridge 1997.

z wiodących cech, która od tego czasu charakteryzowała i zarazem wyróżniała Zakon⁸.

W konsekwencji tych zmian, Szpitalnicy, wraz z Templariuszami i Kawalerami Niemieckimi (Zakon krzyżacki)⁹ ukonstytuowali za morzem (z fran. *outramer*) trzy wielkie rycerskie i religijne zakony. Podobnie jak wszystkie nowe instytucje, także rycersko-religijne zakony nie były pozbawione krytyki. Gdy Mistrz Świątyni zapytał św. Bernarda z Clairvaux (+1153) o uzasadnienie i wyjaśnienie tego rodzaju powołania, święty odpowiedział wówczas w formie traktatu pt. *De laude Novae Militiae*¹⁰, napisanego w latach 1129-1136.

Mimo, że dzieło to zostało zaadresowane „ad Milites Templi” jego pierwsze pięć rozdziałów zajmuje się powołaniem rycersko-mniszym w ogólności. W dalszych częściach opisane zostały ważniejsze święte miejsca oraz wydarzenia biblijne, które miały tam miejsce. Tak pozytywna prezentacja ze strony Opata z Clairvaux tego typu religijności stała się ważnym czynnikiem akceptacji przez całe chrześcijaństwo wszystkich zakonów o charakterze rycersko-religijnym.

Wraz ze wzrostem rekrutacji, przywilejów i donacji następował dynamiczny rozwój Zakonu oraz wzrastała jego sława. Mając tak szerokie środki Zakon Szpitalny zaczął przede wszystkim budować wielkie fortece obronne w szczególnie newralgicznych miejscach Królestwa Jerozolimy. Jednocześnie załogi ich w znacznym stopniu towarzyszyły często miejscowa kawaleria (tzw. „turcoples”), która niejednokrotnie sama prowadziła na zewnątrz niezależne kampanie przeciw niewiernym.

Tę prawa do stałego posiadania sił zbrojnych i prowadzenia wojny obronnej chrześcijaństwa jak również ich autonomia od kontroli książąt – obydwie niezależności terytorialnych posiadłości Zakonu – ukształtowały centrum tego czego później Zakon będzie domagał się w uznaniu swej międzynarodowej suwerenności.

Od swego początku Zakon, podobnie jak Kościół, przekroczył wszelkie podziały, a zwłaszcza narodowe. Jego członkowie rekrutowali się z całego chrze-

---

⁸ Por. G. Reghezza, *Relazione tra l'ideale ospedaliero e quello militare negli ordini ospedalieri e militari del medio evo*. Roma 1984, s. 30-36; A. Forey, *The Military Orders from the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries*. London 1992.

⁹ Zakon Niemiecki sięga swymi początkami 1143 r. jako niemieckie hospicjum „Sancta Maria Alemannorum”, podporządkowane Szpitalowi św. Jana, ale prowadzone przez niemiecki personale. Papież Klemens III (1187-1191) dnia 7.02.1191 r. ustanowił „Fratres Domus Hospitalis Sanctae Mariae Teutonicorum in Hierosolyma”. W 1929 r. Zakon został przekształcony w czysty zakon religijny. Por. P. Bander van Duren, *Orders of Knighthood and of Merit: The Pontifical, Religious, and Secularised Catholic-founded Orders, and their relationship to the Apostolic See*. Gerrards Cross 1995, s. 211-216.

¹⁰ Por. Bernard de Clairvaux, *Éloge de la nouvelle de la nouvelle chevaliere*. Ed. P.-Y. Emery. Paris 1990 (Sources Chretiennes 367). W wyniku tego orędownictwa niewielka dotąd grupa rycerzy niemalże z miejsca zaczęła przeobrażać się w potężny zakon, który stał się w tym czasie chyba najmocniejszym zbrojnym atutem obrony Outremer.

ścijaństwa. W tym okresie podzieleni byli na trzy klasy: bracia kawalerowie (później zwani kawalerami sprawiedliwości i ci, między 1130 i 1250 r. stopniowo byli ograniczani do członków szlacheckich), kapelani i bracia posługujący.

Dzięki wielkim posiadłościom, tak w Lewancie jak i na Zachodzie, Zakon był zdolny erygować sieć wielu hospicjów („domus hospitales”) wzdłuż bardziej znaczących dróg pielgrzymów do i w Ziemi Świętej. Każde hospicjum miało własną bazę ekonomiczną i było administrowane przez grupę kawalerów pod kierunkiem preceptora (albo „commendatarius”, taki nosił on później tytuł). Pewna liczba takich hospicjów konstituowała baliwat pod jurysdykcją baliwa („baiulivus”), a wraz z innymi bardziej znaczącymi grupami towarzyszyła przeorat albo wielki przeorat.

Podstawowym wyzwaniem dla Zakonu była jednak już wówczas jego ekspansja na Zachodzie. Ostatecznie przeniósł się on na łańciski zachód z powodu stanu liczebnego, z powodu środków materialnych i z powodu silnego politycznego poparcia. W Zachodniej Europie pojawiły się także wówczas dalsze donacje, przywileje i egzempcja szczególnie hojne dla Zakonu.

Poszczególne kraje były zorganizowane w komandorie, przeoraty i prowincje, które rekrutowały mężczyźni i posyłały ich do Syrii i którzy tworzyli bogactwo i przenosili ich jako „responsiones” albo zobowiązanie do konwentu na Wschodzie. Kamandoria miała wiele funkcji: była centrum życia liturgicznego; zarządzała majątkiem, aby jednocześnie wykorzystywać nadwyżki bogactwa; rekrutowała i przygotowywała braci i zapewniała im mieszkanie oraz opiekę w starszym wieku; troszyła się o niektóre miejsca, hospicja, szpitale i parafie; i odgrywała pewne znaczenie w lokalnej społeczności, utrzymując z nią kontakt, i zapewniając bezpieczeństwo publiczne społeczności jako całości¹¹.

Z biegiem czasu Zakon zaczął przyjmować, na drodze wyjątku, osoby które nie były zobligowane do udowodnienia pochodzenia szlacheckiego; w tym przypadku włączane były z tytułu łaski Wielkiego Mistrza, jako kawalerowie na podstawie osobistych wielkich zasług. Dla podkreślenia różnicy między tymi a kawalerami profesami sprawiedliwości – ci są dopuszczani do Zakonu „de iustitia”, albo z tytułu urodzenia – ci pierwsi byli nazywani kawalerami profesami łaski.

W tym samym czasie, Zakon zaczął przyjmować honorowych świeckich członków bez przyjęcia ślubów zakonnych, to jest jako członkowie z dewocji. Ci byli nazywani „Confratres” albo „Donats” i później znani jako kawalerowi honorowi „z krzyżem dewocji”. Z czasem liczba tych w ostatniej kategorii wzrastała bardzo szybko i zaczęto wymagać szlactwa podobnie jak to miało miejsce w stosunku do kawalerów profesów sprawiedliwości.

Pierwszym habitem członków Zakonu była czarna tunika (płaszcz) z prostym krzyżem z białej tkaniny naszytym na piersiach. Frà Rajmund z Puy wpro-

---

¹¹ Por. A. Luttrell, *From Jerusalem to Malta: the Hospital's Character and Evolution*, s. 16.

wadził wraz z pierwszą regułą zakonną, biały oktagonalny krzyż, który odąd stał się emblematem Zakonu i obecnie jest powszechnie nazywany krzyżem maltańskim¹².

W 1248 r. papież Innocenty IV (1243-1245) zaaprobował działalność rycerską kawalerów i zezwolił na noszenie na zbrojni czegoś w rodzaju czarnej tuniki, zamiast klasycznego płaszcza zakonnego. W 1259 r. papież Aleksander IV (1254-1261) zmienił kolor tuniki na czerwony; kolor który uroczysty uniform Zakonu zachował aż do naszych czasów. Mimo tych zmian kościelny habit Zakonu (używany podczas czynności liturgicznych) pozostał nadal czarnego koloru. Zakon używa jako sztandaru-proporca, już prawie od XIII wieku, czerwonej flagi ze znakiem białego krzyża maltańskiego.

Chociaż militarne działania w obronie wiary („tuitio fidei”) z czasem stały się szczególnie ważne i wręcz wiodące zewnętrznie, to jednak Zakon pozostał przede wszystkim powiązany ściśle ze swym początkowym charyzmatem, tj. służbą biednym, potrzebującym i chorym („obsequium pauperum”)¹³. W ten sposób i z takich racji poprzez posługę „naszemu Panu choremu” w poszczególnych chorych, Zakon zapoczątkował to co było jakby pierwszą międzynarodową posługą szpitalną.

Prowadzony przez Zakon szpital w Jerozolimie mógł przyjąć ok. 2000 pacjentów, którzy byli pod systematyczną opieką lekarzy, kawalerów, kapelanów, braci posługujących i pielęgowani przez Siostry św. Jana¹⁴. Te szpitalne tradycje były następnie także kontynuowane na Rodos, gdzie szpital zajmował ok. 2500 metrów kwadratowych, i był z kolei przeniesiony, mimo wielkich i niebezpiecznych doświadczeń, na Maltę.

W końcu, krzyżowcy ponieśli klęskę i Ziemia Święta została ponownie pozabawiona chrześcijan. W 1187 r. Królestwo Jerozolimy zostało zaatakowane przez armię sultana Egiptu Saladyna (+1193). Mimo zacieklego oporu, w czasie którego wielki mistrz Frà Roger z Les Moulins (1177-1187) chwaleбно poległ w walce przy źródle Cresson razem z prawie całymi siłami Zakonu Szpitalników i Zakonu Świątyni. Ostatecznie Miasto Święte zostało ponownie zajęte przez armie muzułmańską 2 października 1187 r.

---

¹² Por. M. Foster, *A History of the Maltese Cross, as used by the order of St. John of Jerusalem*, (b.m.r.w. – maszynopis). Autor jest rektorem Chase Benefice, Dorset.

¹³ Por. A. Luttrell, *From Jerusalem to Malta: the Hospital's Character and Evolution*, s. 21. Swoistym mottem Zakonu, sumującym obydwie zadania, jest sentencja pochodząca z reguły wydanej w Ulm w 1489 r.: „ad augmentum fidei et tuitionem christiani nominis atque pauperum obsequium”.

¹⁴ Joannitki – siostry szpitalne św. Jana Jerozolimskiego założone zostały przez rzymiankę Agnieszkę w 1104 r. przy szpitalu św. Marii Magdaleny w Jerozolimie w opraciu o regułę św. Augustyna. Podlegały zwierzchnictwo Szpitala św. Jana, a ich regułę w 1153 r. zatwierdził papież bł. Eugeniusz III. Siostry sprawiedliwości, podobnie jak w Zakonie maltańskim, musiały udokumentować szlachectwo.

W wyniku tych dramatycznych wydarzeń chrześcijańskie księstwo w Ziemi Świętej zostało zredukowane do resztek terytoriów, zasadniczo wzdłuż wybrzeża Morza Śródziemnego, z Saint-Jean d'Acre (Akka, współcześnie Haifa) jako stolicą. Przynależało do niego jeszcze kilka innych lenn oraz wielkie lądowe fortece Szpitalników, Le Crac des Chevaliers i Margat Castle. Jednak już w 1291 r. wszystkie te pozycje ostatecznie padły pod naporem sił islamskich.

2. Cypr i Rodos 1291-1523

Zakon Szpitalny, wraz z pozostałymi jeszcze resztkami rycerstwa chrześcijańskiego „Outremer” oraz innymi zakonami rycerskimi przeniósł się na pobliski Cypr. Sami Szpitalnicy osiedlili się w majątku w Limassol pod protektorem Lusignan, suwerenna wyspy. Militarna klęska związana z ostatecznym pozostawieniem Ziemi Świętej, która przypuszczalnie stała się śmiertelnym ciosem dla Zakonu Świętyni, stało się nowym wyzwaniem i zachętą dla Szpitalników.

W tym okresie templariusze i krzyżacy powoli opuszczali Wschód i wracali do Europy¹⁵. Natomiast wielki mistrz Szpitalników Frà Jean de Villiers (1283/84-1293/94) położył nacisk na odnowę dyscypliny zakonnej, a z drugiej strony na nowo ukierunkował go na to, aby stanął na czele prowadzenia dalszej walki z niewiernymi.

Owczesny teatr wojny przeniósł się już z kontynentalnego Bliskiego Wschodu prawie całkowicie w ręce władców muzułmańskich, na wody wschodniego Morza Śródziemnego. W tym kontekście Zakon rozpoczął ponownie wchodzić w morską fazę swej historii. Faktycznie miało to wyraźnie miejsce w okresie pobytu Zakonu na Cyprze, gdzie uformowane zostały pierwsze elementy tworzenia w przyszłości zakonnej floty wojennej.

Jednak w celu dalszego prowadzenia wojny Zakon wymagał pewnej niezależności, którą było trudno osiągnąć, ponieważ był on gościem króla Cypru. Ostatecznie, pod rządami wielkiego mistrza Frà Fulko z Villaret (1305-1319) Zakon nabył wyspę Rodos, która nominalnie była pod zwierzchnictwem feudalnym Bizancjum do momentu zanim wpadła w ręce korsarzy.

Wraz z zajęciem Rodos, publicznie ogłoszonym przez papieża Klemens V (1305-1314) i uznanym przez całe chrześcijaństwo, Zakon uzyskał terytorialną suwerenność i jednocześnie poprzedzającą suwerenność międzynarodową. Wielki Mistrz stał się księciem Rodos a kawalerowie Szpitala św. Jana zostali odtąd nazwani Kawalerami Rodyjskimi. Wyspa, stawiając opór na lądzie

---

¹⁵ Zakon krzyżacki wrócił do Wiednia, zanim ostatecznie osiadł w 1309 w Prusach. Natomiast templariusze zaatakowani w 1307 r. przez króla francuskiego Filipa IV (+1314) zostali oskarżeni i ostatecznie rozwiązani przez papieża Klemensa V (1305-1314) i Sobór w Wiedniu bullą „Vox in excelso” z 22.03.1312 r. Wielki Mistrz templariuszy Jakub z Molay (+1314) i inni dnia 18.03.1314 r. zostali spaleni na stosie. Por. M. Barber, *The Trial of the Templars*. Cambridge 1978.

i na morzu przeciwko siłom islamskim, stała się znaczącym bastionem wiary w wschodniej części Morza Śródziemnego.

W konsekwencji Zakon uzyskał uznanie międzynarodowe jako siła terytorialna. Na Rodos, który Zakon bardzo mocno ufortyfikował, i na sąsiednich wyspach, kawalerowie ukonstytuowali arystokratyczną republikę, którą zarządzał Wielki Mistrz i rada. Podlegali jej miejscowi Grecy i inni osiedleni, bifa własne monety i utrzymywała stosunku dyplomatyczne z wieloma państwami.

Zakon stał się znaczącą siłą morską, którego okręty pływały, pod własną banderą, nie dla terytorialnej czy handlowej ekspansji, lecz przede wszystkim dla obrony chrześcijaństwa przeciwko ciągle wzrastającej militarnej presji ze Wschodu. W ten sposób z Rodos Zakon robił wypadki, aby odzyskać Smyrnę w Azji Mniejszej, którą posiadał w latach 1344-1402. Zakon uczestniczył w wyprawie krzyżowej do Syrii i Egiptu, a także wspierał chrześcijańskie Królestwo Armenii w Cylicji.

Dodatkowo, w początkach XIV w. Zakon uzyskiwał na Zachodzie znaczne posiadłości po templariuszach, którzy zostali rozwiązani w 1312 r. Gdzie indziej w latach 1377-1381 Zakon zarządzał Łacińskim Księstwem Achaji (Morea) w Grecji, a w latach 1394-1404 podobnie zarządzał Koryntem i innymi terytoriami na Peloponezie.

Zrodzenie się w Europie nacjonalizmów w XIV w., które ostatecznie było także rozczłonkowaniem chrześcijaństwa jako takiego, miało także swoje przejawy, a w konsekwencji i skutki w Zakonie. Zakon został podzielony na „Tongues” („Langues” w średniowieczym języku francuskim ten termin stał się pewnym ogólnym określeniem), które nie były wolne od przejawów nacjonalistycznych.

Wydzielone języki (w pewnym sensie prowincje czy narody) były następujące: Prowansja (z przeoratami Sant-Gilles i Tuluze); Owernia (z przeoratami Owernia); Francji (z przeoratami Francja, Akwitania i Szampania); Włochy (z przeoratami Lombardia, Rzym, Wenecja, Piza, Kapua, Barletta i Mesyna); Aragnia (z przeoratami Aragonia – później dołączyły tu i inne pod nazwą Kastylii Amposty – Nawarra i Katalonia); Anglia (z przeoratami Anglia, Irlandia i Szkocja albo Torphichen); Niemcy (z przeoratami Niemcy – albo Heitersheim – Czechy¹⁶, Węgry, Dacja – albo Skandynawia – i później Polska); i później po oddzieleniu od Aragonii, Kastylii-Portugalia (z przeoratami Kastylii-Leon i Portugalia). Każdy przeorat składał się z komandorii i tak zwanych kapitularnych baliwatów.

Na Rodos i później na Malcie, kawalerowie każdego języka zgromadzeni byli razem w swych narodowych rezydencjach. Odbывая się co jakiś czas ich

---

¹⁶ Ufundowany w 1182 r. wielki przeorat Czech (od którego oddzielony został w 1938 r. wielki przeorat Austrii) jest najdłużej trwającym przeoratem Zakonu.

„ensamble” tworzyło Konwent Zakonu. Z czasem, stało się zwyczajem, że stojący na czele każdego języka, „Piliere” (albo konwentualny baliw), zajmował jeden z najważniejszych urzędów w strukturach centralnych Zakonu.

Tak przełożony prowansalski stał się „ex officio” wielkim kamandorem Zakonu, to jest, drugą osobą po Wielkim Mistrzu i w sytuacjach konieczności z uprawnienie, jego zastępowania. Podobnie przełożony owerniański stał się marszałkiem, dowódcą sił lądowych Zakonu. Natomiast przełożony języka francuskiego objął funkcje wielkiego szpitalnika, odpowiedzialnego za zakonną służbę medyczną. Aragonii przydzielono funkcje wielkiego konserwatora, odpowiedzialnego za materialną stronę Zakonu. Włoski „Piliere” otrzymał urząd admirała, obejmując tym samym administrację sił morskich Zakonu. Przełożony Anglii objął urząd „Turopilier”, a więc dowódcy, najpierw lekkiej kawalerii Zakonu i później oddziałów odpowiedzialnych za obserwacje wybrzeża. Kierujący prowincją kastylijską otrzymał zadanie wielkiego kanclerza, który odpowiedzialny był za kancelarię główną Zakonu i sprawy dyplomatyczne. Wreszcie przełożony Niemiec wielkim baliwem i odpowiedzialny za fortyfikacje.

Podczas okresu rodzyjskiego w praktyce kawalerowie wstępowali do Zakonu w relatywnie młodym wieku i jako paziowie rozpoczynali swą formację. Po wielu latach nowicjatu, podczas którego otrzymywali bardzo staranne wojskowe i morski wykształcenie oraz praktyczne przygotowanie, ci młodzi rekruci składali śluby i stawali się kawalerami sprawiedliwości. Jednocześnie obok służby wojskowej i marynarskiej kawalerowie kontynuowali charytatywne zaangażowanie w ich zobowiązaniach w postudze chorym i cierpiącym w szpitalach i hospicjach Zakonu¹⁷.

Po długiej karierze i licznych doświadczeniach w centrali Zakonu, niektórzy kawalerowie stawali się przełożonymi komandorii, baliwatów, przeoratów albo wielkich przeoratów, w odpowiednich dla nich językach. Zasadniczo kawalerowi honoru i dewocji tylko czasowo pełnili służbę w siłach zbrojnych Zakonu, jeśli w ogóle ją podejmowali, i nie nadawali się do pełnienia różnych urzędów w Zakonie.¹⁸

Podczas gdy kawalerowie kontynuowali swoje wyprawy krzyżowe z Rodos, znacznie wzrosła siła islamu pod rządami Osmańskich Turków. Poszerzali oni swe terytorium już poza Azję Mniejszą, wyprawiając się na Bałkany. Ostatecznie w 1453 r. zdobyli Konstantynopol, doprowadzając do ostatecznego upadku Cesarstwo Bizantyjskie.

Kawalerowi z Rodos potrafili oprzeć się atakom osmańskim w latach 1440, 1444, 1469 i 1480, ale ostatnie oblężenie w 1522 r. było ostateczną próbą. Tego

¹⁷ Por. A. Luttrell, *From Jerusalem to Malta: the Hospital's Character and Evolution*, s. 18.

¹⁸ Por. M. de Pierredon, *Histoire politique de l'Ordre Souverain de Saint-Jean de Jérusalem (Ordre de Malte) de 1789-1955*. T. 1. Paris 1956, s. XV-XXXX.

roku sułtan Sulejman Wspaniały zaatakował ponownie Rodos na czele floty złożonej z 250 okrętów i ok. 200 tys. marynarzy i rycerzy. Po ponad sześciu miesiącach dzielnej obrony wielki mistrz Frà Philippe de Villiers de l'Isle-Adam (1521-1534) skapitulował w Boże Narodzenie 1522 r. Jednocześnie otrzymał wszystkie honory wojskowe i opuścił Rodos dnia 1.01.1523 r, wraz z wszystkimi kawalerami. Sułtan pozwolił także zabrać skarbiec i archiwum Zakonu, jak również liczne przedmioty, które nie chciano, aby pozostały pod turecką dominacją.

3. Kandia, Mesyna, Civittavecchia, Viterbo, Nicea, Malta 1523-1798

Po opuszczeniu Rodos kawalerowi udali się najpierw do Kandia (Iraklion) a następnie przez Mesynę do Civitavecchia w Państwie Papieskim. Tutaj wielki mistrz Villiers de l'Isle-Adam posługiwał jako gwardian pod czas konklawe w listopadzie 1523 r., na którym wybrany został papież Klemens VII (1523-1534), który jako Giulio de' Medici był kawalerem Zakonu i poprzednio prozorem Kapui. Papież schronił swego poprzedniego konfratra oraz część kawalerów w Viterbo, gdzie pozostali przez kolejne 4 lata aż do przeprowadzenia się do Nicei, szukając nadal nowego stałego miejsca pobytu.

Cesarz habsburski Karol V wcześniej zaofiarował Zakonowi lenno Maltę, starożytną prowincję zależną od aragońskiej korony Sycylii. Ta donacja została spełniona aktem z dnia 23.03.1530 r. dającym Zakonowi archipelag Malta, Gozo i Comino wraz z Trypolisem (który został ostatecznie utracony w 1551 r.).

W zmian za wieczystą suwerenność lenna wraz ze wszystkimi towarzyszącymi prawami, włącznie z prawem do bicia własnej monety, Zakon wziął na siebie obowiązek płacenia wicekrólowi Sycylii rocznie symbolicznego trybutu jednego falcon na okazji Uroczystości Wszystkich Świętych. Jednocześnie Zakon przyjmował nominalnie wierność Karolowi V i jego następcom jako królom Sycylii. Obok tego winien także zachować neutralność we wszelkich konfliktach między siłami chrześcijańskimi. Te uzgodnienia zostały ratyfikowane przez papieża Klemensa VII bullą z 7.05.1530 r. i w ten sposób Zakon wziął formalnie w posiadanie Maltę dopiero dnia 26.10.1530 r.

W ten sposób Malta stała się podstawową bazą dla drugiej fazy morskiej historii Zakonu, który przeniósł się bardziej na zachodni teatr wydarzeń związanych z Morzem Śródziemnym. Wyspa Malta, wraz z licznymi portami i twierdzami zbudowanymi wzdłuż wybrzeży zajmowała niezwykle strategiczną pozycję, odpowiednią dla blokady Turków, którzy rozszerzali swe wpływy na zachód Morza Śródziemnego, a także służyła jako baza dla wypadów i kontrataków przeciwko Rodos.

Taka strategiczna pozycja faktycznie uczyniła Zakon i samych kawalerów - teraz nazywanych maltańskimi i ta nazwa z czasem stała się powszechnie znaną oraz używaną - obiektem brutalnej nienawiści ze strony muzułmańskich

przeciwników. Wyspa stała się obiektem wielu ataków osmańskich sił morskich i lądowych, włącznie z oblężeniami w latach 1551, 1565 i 1644, z których wszystkie zostały bohatercko odparte.

Najsłynniejszym z tych ataków był tzw. „Wielkie Oblężenie” w 1565 r., które trwało od 18 maja do 8 września. Siły osmańskie złożone były z 373 okrętów i ok. 40 tys ludzi – włączając ok. 4.500 słynnych janczarów – zostały odparte dzięki heroicznemu oporowi Wielkiego Mistrza Frà Jean Parisot de La Valette (1557-1568) i jego bardzo nielicznym siłom w liczbie 500 kawalerów i ok. 1.800 rycerzy. Ok. 700 innych walczący przybyło, aby wesprzeć Zakon (tzw. „Piccolo Soccorso”), nieco później do obrony dołączyło jeszcze ok. 9000 rycerzy (tzw. „Grande Soccorso”), którzy przybyli pod koniec oblężenia. Z czasem oblężenie zostało pokonano; tylko ok. 600 obrońców Malty nie było rannych. Z drugiej strony tylko ok. 15 tys. atakujących powróciło do Konstantynopola¹⁹.

Galery Zakonu także wzięły udział w połączonej flocie chrześcijańskiej i uczestniczyły w bitwie morskiej pod Lepanto w 1571 r., która doprowadziła do klęski osmańskie siły morskie, tak agresywnych na Morzu Śródziemnym. Sześciu kawalerów utraciło życie w tym konflikcie, podczas którego trzy galery Zakonu otrzymały honor dowodzenia prawym skrzydłem chrześcijańskiej floty przeciw komendantowi tureckiemu El-Luk Ali, wicekrólowi Algieru²⁰.

To właśnie na Malcie, w tym czasie Zakon doszedł do największej ziemskiej siły. Malta od 1530 r. a szczególnie jeszcze bardziej po 1565 r., kiedy Szpitalny Zakon św. Jana był całkowicie powiązany z stałą obecnością na wyspie, wzrastał coraz bardziej stając się jednocześnie niezależnym suwerennym państwem. Praktycznie miało to miejsce nie dłużej jak doznając końca politycznego dyktatu Hiszpanii albo Sycylii.

We wszystkim oprócz nazwy, Wielki Mistrz był zawsze i w każdym celu monarchą. Przyszłość Zakonu zaczyna odchodzić od monastycznego ducha ubóstwa i pokory, który charakteryzował jego wcześniejsze lata zwłaszcza w Jeruzolimie. Im Zakon stawał się bardziej prominentnym dochodzi do głosu pokuśa uzyskania symbolicznego znaku zamkniętej korony królewskiej. W tym rozwoju dalsi wielcy mistrzowie bardzo delikatnie obserwują ewolucję suwerennego autorytetu Zakonu²¹.

Tymczasem Zakon erygował zwłaszcza wzdłuż wybrzeża wielkie fortyfikacje, które uczyniły wyspę, a szczególnie jej nową stolicę, La Valetta, ufundowaną w 1566 r. rzeczywiście niezdobytą twierdzą, zgodnie z ówczesnymi standardami w tym zakresie. Zakonna flota stała się jedną z najsilniejszych na

---

¹⁹ Por. M. Barbarodi San Giorgio, *Storia della Costituzione del Sovrano Ordine di Malta*. Roma 1927, s. 149-187.

²⁰ Por. E. Bradford, *La scuola e la spada. Storia del cavalieri di Malta*. Milano 1975 s. 174-181.

²¹ Por. V. Mallia-Milanes, *Was early modern Malta an „isolated world”?*. W: *Accademia Internazionale Melitense. Peregrinationes. Acta e documenta*, s. 23.

Morzu Śródziemnym, kontynuując jednocześnie skutecznie walkę w obronie chrześcijańskiej Europy, szczególnie jej morskich szlaków, przeciwko zagrożeniom ze strony Imperium Otomańskiemu i jego wasalom, barbarzyńskim piratom²².

W ten sposób Zakon, jeśli tak można powiedzieć, stał się międzynarodową akademią morską, w której synowie europejskiej arystokracji – włączając także tych, którzy nigdy nie weszli do Zakonu – podejmowali okres służby (tzw. „caravan”) przeciwko muzułmańskim siłom morskim (ta ciągła wojna była nazywa „corso”), przed ostatecznym przejściem do służby w odpowiednich krajach. Natomiast sami kawalerowi, przed ich profesją, powoływani byli także do służby w trzech „caravans” – liczba ta z czasem wzrosła do czterech za wielkiego mistrza Frà Martin Garzes (1595-1601) – stosownie do ekspedycji zakonnych trwających zazwyczaj ok. 6 miesięcy na zakonnej galerze.

Symbolicznym znakiem wzrostu znaczenia okrętów Zakonu w tym okresie był rok 1639, rok podróży odkrywczej kawalera Philippe de Lonvilliers de Poincy, który dotarł aż do Antyli. Pięć lat później zajął on w imieniu Zakonu niektóre Wyspy Karaibskie: Saint-Christopher, Saint-Barthelemy, Saint-Martin i Sainte-Croix, do których rościł sobie pretensje Wielki Mistrz Frà Jean-Baptiste Lascaris de Castellar. To on później nabył je od Francji za 120 tys lirów. Ta okupacja przetrwała jednak tylko do Ludwika XIV, który widząc sytuację zgodził się na ponowne odkupić wyspę 20 lat później.

Jedno ze starożytnych zawołań, „tuitio fidei”, jako aspekt powołania Zakonu był szczególnie przedmiotem zainteresowania wielu historyków tego okresu. Jednocześnie niewystarczająco zauważano, iż inny aspekt, „obsequium pauperum” był nie mniej ważny i nośny w podejmowanych wówczas działaniach zakonnych.

Szpital maltański („Sacra Infermeria”), założony w 1532 r. krótko po przybyciu Zakonu, i przebudowany przez Wielkiego Mistrza Frà Jean Levesque de La Cassiere (1572-1582) w 1575 r. był później rozbudowany podczas rządów Wielkiego Mistrza Frà Rafael Cotoner y de Oleza (1660-1663), kontynuując tradycje szpitalnicze.

W swej ostatecznej formie szpital zajmował 12 sal, niektóre były długie na ok 500 stóp, kaplicę, aptekę, pralnię i biura. Szpital mógł przyjąć ok. 500 pacjentów, którzy byli obsługiwani z użyciem srebrnych naczyń. Używano tak kosztownego metalu gdyż w chorych upatrywano samego Jezusa Chrystusa, to Pan jest chory. Brano tu także pod uwagę ściśle medyczne racje, a więc anty-septyczność narzędzi oraz innych przedmiotów, co znacznie pomagało w prowadzonej kuracji.

---

²² Por. H. O'Donnell, *La marina melitense y sus unidades de combate*. W: *Accademia Internazionale Melitense. Peregrinationes. Acta e documenta*, s. 29-39.

Każdy z „Langues” miał per turnum tygodniowy okres posługi w szpitalu. Natomiast szpitalna szkoła anatomii (ufundowana w 1595 r.) i chirurgii (ufundowana ok. 1660 r.) i farmacji uzyskały z czasem światową sławę. W 1725 r. szpital był już największym w Europie i jednocześnie najnowocześniejszym z klinicznego punktu widzenia²³.

Aby wskazać tu jeden z przykładów, praktycznie każdy pojedynczy pacjent był przydzielony do konkretnego łóżka, który Zakon utrzymywał od czasu w Jerozolimie i obsługiwał z niezwykłą odpowiedzialnością. To jednak nie stało się pewną regułą ogólną w reszcie Europy aż do XIX wieku.

W tym samym czasie Malta stała się, pod władzą regułów kawalerów prawdziwym przykładem barokowego splendoru suwerennej władzy z pałacami i kościołami jak m.in. kościół kanwentualny św. Jana Chrzciciela, którego budowę zakończono w 1577 r. W nim można znaleźć malowidła Caravaggio, Mattia Preti i innych wybitnych artystów tego czasu. Publiczna biblioteka zakonna została otwarta w La Valletta w 1761 r., uniwersytet w 1769 r, a szkoła matematyki i nauk żeglarskich w 1786 r.

W 1607 r. i ponownie w 1620 r. wielcy mistrzowie otrzymywali „ex officio” godność księcia Świętego Imperium Rzymskiego. W 1630 r. otrzymali kościelny stopień równoważny kardynałom Świętego Kościoła Rzymskiego i w związku z tym tytuł Eminencjo. Faktycznie, dwa wielcy mistrzowie Frà Pierre d'Aubusson (1476-1503) i Frà Hugues Loubenx de Verdale (1582-1585) zostali wyniesieni do godności kardynalskiej, a trzeci Frà Jean Parisot de La Vallette, nie przyjął tej godności. Zakon utrzymywał stałe ambasady przy dworze rzymskim, we Wiedniu, Madrycie i w Wersalu, i kierował znaczną liczbę innych ambasadorów na podstawie „ad hoc”.

Nieczego nie ukrywając, faktycznie XVIII w. był dla Zakonu okresem chylenia się ku upadkowi²⁴. Zapoczątkowany w XVI w. protestantyzm pozbawił Zakon już wówczas brytyjskich i skandynawskich posiadłości, jak również wielkich części utrzymywanych na terenie Niemiec²⁵. Podział chrześcijaństwa stworzył pozytywny grunt pod swoisty podkop pod świętą wojną przeciwko niewiernym, co było „raison d'etre” dla międzynarodowej suwerenności Zakonu. W tym okresie pojawiające się tendencje nacjonalistyczne wywoływały pewne napięcia w ponadnarodowej instytucji.

Niemniej ten czas był jednym z szczególnie znaczącym z prawnego punktu widzenia dla Zakonu, szczególnie pod rządami Wielkiego Mistrza Frà Emma-

---

²³ Por. B. Gallimard Flavigny, *Les Chevaliers de Malte. Des hommes de fer et de foi*. Evreux 1998, s. 67-69.

²⁴ Por. C. Petiet, *Ces Messieurs de la Religion. L'ordre de Malte aux dix-huitieme siècle ou la crépuscule d'une époque*. Paris 1992.

²⁵ Por. J. Riley-Smith, *Hospitallars: The History of the Order of St. John*. London – Rio Grande 1999 s. 127-139.

nuel de Rohan de Polduc (1775-1797), który w 1782 r. promulgował kodeks praw, który jest znanym jako „Code de Rohne”. Ten Kodeks nie był kodeksem w nowoczesnym sensie, ale bardziej, jakoby podobnym do „Kodeksu” przygotowanego przez cesarza Justyniana (+565). Był to organiczny zbiór aktów legislacyjnych z różnych źródeł i okresów²⁶. Faktycznie, ta kolekcja zasad, statutów i zwyczajów oraz norm od XI do XVIII w. pozostaje także po czasy współczesne ważnym materiałem dla rozeznania prawnym źródeł Zakonu.

Ten okres prawnych kodyfikacji jest także świadectwem konsolidacji hierarchicznej struktury Zakonu. Członkowie Zakonu zostali podzieleni na trzy kategorie: kawalerowie, kapłani i posługujący zbrojni. Kawalerowie byli z kolei podzieleni na stopień wielkiego krzyża (baliwowie) i tych którzy nosili tylko „Petite Croix”. Oprócz kategorii kawalerów byli także ci którzy byli tylko honorowymi kawalerami („de devotion”) albo kawalerami z łaski magistralnej Wielkiego Mistrza.

Natomiast kapłani byli podzieleni na kapelanów konwentualnych, którzy posługiwali w głównych kościołach Zakonu i kapelanów w posłuszeństwie („Pretres d’Obediens”), którzy pełnili posługę w mniejszych, tj. mniej znaczących beneficjach.

Posługujący zbrojni byli podzieleni na tych którzy aktualnie nosili zbroję, tych którzy posługiwali w szpitalu i tych którzy pracowali w administracji władz centralnych²⁷.

Dodatkowo warto dodać, że Zakon miał także monasteria dla kobiet -- których mieszkanki były podzielone na kategorie sprawiedliwości, urzędu i „konwersów” – z których cztery były ustanowione w starożytnych komandoriach we Francji (Beaulieu, Martel, Les Fieux i Tuluza). Z czasem zostały także ustanowione damy honoru wielkiego krzyża²⁸.

Pod koniec wieku, Zakon musiał stawić czoła nowemu nieprzyjacielowi tak straszному jak niewieści w starożytności, tj. Rewolucji Francuskiej. W 1792 r. Rewolucja obdarła Zakon z francuskich posiadłości, niszcząc jakby za jednym pociągnięciem starożytny „Langues”: Prowansja, Owernia i Francja.

We mgle rewolucyjnego zamieszania Zakon otrzymał nieoczekiwane wsparcie ze strony prawosławnej Rosji. Postęp Rewolucji Francuskiej zaalarmował carskie władze, które jakby odłożyły na bok swoje tradycyjnie negatywne nastawienie do Kościoła katolickiego. Jednocześnie zaofiarowały wsparcie tak dla papieża jako również dla Zakonu w nadziei zgromadzenia konserwatyw-

---

²⁶ Por. E. Nasalli Rocca di Cornigliano, *Origini et évolution de la „Règle” et des Statuts de l’Ordre Hiérosolymitain des Hospitalliers de St. Jean (aujourd’hui dit de malte)*. Cz. 3. „Annales de l’Ordre Souverain Malitaire de Malte” 20:1962 s. 45-50.

²⁷ Por. M. de Pierredon, *Histoire politique de l’Ordre Souverain de Saint-Jean de Jerusalem*, s. 4-6.

²⁸ Por. Tamże, s. 14.

nych sił Zachodu dla przeciwstawienia się zaciekłości oraz nienawiści anty-chrześcijańskiej rewolucji nad Sekwaną.

Związek Zakonu z romantycznym narodem cara Pawła I, był rezultatem konwencji z 4/15.01.1797 r.²⁹ między carem i Wielkim Mistrzem de Rohan de Polduc, który jednocześnie utworzył wielki przeorat Rosji, bogato obdarowany przez cara, w części zastępując wielki przeorat Polski, który był utworzony w 1774 r. Faktycznie przestał on istnieć bardzo szybko, bo z momentem podziału kraju przez jego sąsiadów.

Wobec nasilania się rewolucyjnych działań oraz ich poszerzania się nowy Wielki Mistrz Frà Ferdinand von Hompesch zu Bolheim (1797-1799) proklamował cara Pawła I protektorem Zakonu. Dokonał tego na sugestie baliwa hrabiego Giulio Litta, wysłannika Zakonu w Sankt-Petersburgu³⁰.

W międzyczasie, po drodze do Egiptu, Napoleon Bonaparte zaatakował wyspę Malte, naruszając jednocześnie międzynarodowe uznanie jej neutralności wśród chrześcijańskich potęg i armii. Ostatecznie działaniami zbrojnymi doprowadził do kapitulacji kawalerów dnia 12.06.1798 r. Bonaparte ograł Zakon z jego bogactw i zmusił do opuszczenia wyspy. Niezdecydowana postawa Wielkiego Mistrza spowodowała zdradę niektórych francuskich kawalerów i wywołała niepokoje między ludnością maltańską.

4. Po opuszczeniu Malty 1798

Odtąd Wielki Mistrz Zakonu faktycznie stał się suwerenem na wygnaniu. Najpierw zainstalował się wraz z najbliższymi współpracownikami w konwencie w Triest pod protektoratem Austrii. Jednocześnie od tego momentu Wielki Mistrz rozpoczął od 12 października tegoż roku protest przeciwko francuskiej okupacji.

Niestety następujące wówczas wydarzenia związane z Zakonem zaczęły kręcić się wyjątkowo szybko i to wręcz niefortunnie, gdyż w znacznym stopniu poza kontrolą Wielkiego Mistrza. Dnia 26.08/6.09.1798 r. korzystając z powszechnego oburzenia i niezadowolenia kawalerów Zakonu z faktu, iż Wielki Mistrz ostatecznie poddał Maltę Napoleonowi, grupa kawalerów przynależąca zwłaszcza do wielkiego przeoratu Rosji ogłosiła depozycję Frà Ferdinad von Hompesch z urzędu Wielkiego Mistrza.

Następnie dnia 10/21.09.1798 r., na bazie istniejącego statutu, jako protektora Zakonu car Pawła I ogłosił, że przyjmuje najwyższą władzę i faktyczne

---

²⁹ Rosja w tym okresie jeszcze nie przyjęła kalendarza gregoriańskiego, ale pozostawała wierna kalendarzowi juliańskiemu. Dlatego w faktach dotyczących Rosji dla ułatwienia podawane są daty w obu kalendarzach.

³⁰ Por. G. Castellani, *Paolo I di Russia, Gran Maestro dell'Ordine di Malta (Dalla corrispondenza del nunzio apostolico Lorenzo Litta)*, „La Civiltà Cattolica” 104:1953, s. 489-504.

kierowanie Zakonem³¹. Dnia 27.10/7.11 tegoż roku niektórzy członkowie rosyjskiego wielkiego przoratu podjęli działania, aby cara ogłosić Wielkim Mistrzem Zakonu. Tytuł ten oznaczał także roszczenia wobec suwerenności nad wyspą Maltą. Car ostatecznie zaakceptował przedłożoną propozycję dnia 13/24.11.1798 r. Idąc dalej, jako car Paweł I dnia 29.11/10.12 tegoż roku powołał dla Zakonu jeszcze jeden i to innym wielki przorat Rosji przeznaczony dla kawalerów niekatolickich.

Wszystkie te wydarzenia, które nigdy nie miały miejsca w historii Zakonu, zostały stopniowo, z czasem zaakceptowane przez pozostałe anglo-bawarsko-roskie Langues do których wielki przeorat Rosji przynależał jak i Langues Niemiec i Włoch, ten ostatni z wyjątkiem wielkiego przoratu Rzymu. Trzy francuskie Langues, które zresztą niezbyt długo jeszcze istniały, wraz z tymi na Półwyspie Iberyjskim, z wyjątkiem wielkiego przoratu Portugalii, odrzucili uznanie cara Pawła I jako Wielkiego Mistrza.

Faktycznie, jako odpowiedź na rosyjską inicjatywę przorat Hiszpanii został włączony do Korony w 1802 r. Od tej daty aż do 1885 r. kiedy to ostatecznie papież Leon XIII (1878-1903) przekonał koronę hiszpańską, królowie Hiszpanii uważali się za pełnoprawnych i jedynek wielkich mistrzów Zakonu w Hiszpanii.

Te wszystkie wydarzenia wprowadziły papieżstwo i Stolicę Apostolską w bardzo trudną sytuację. Wobec poważnych zagrożeń i następstw spowodowanych przez Rewolucję Francuską Stolica Apostolska dostrzegła w rosyjskim carze potencjalnego sprzymierzeńca, który panował nad milionem katolików, zwłaszcza po podziale Polski.

W tym samym czasie, Stolica Apostolska nie mogła jednak zaakceptować, pojedynczego wielkiego przoratu, naruszając równocześnie kanony i prawa papieża. Mogła jednak rozpocząć działania wokół zdęcia Wielkiego Mistrza z urzędu i ogłoszenie jego zastępstwa. Byłoby to jednak o wiele łatwiejsze gdyby sam beneficjent abdykował i zaproponował następcę, jako głowę katolickiego zakonu związanego węzłem małżeńskim niekatolika³².

W konsekwencji, chociaż bez oficjalnego protestu i wbrew oburzeniu imperatora, Stolica Apostolska odrzuciła uznanie Pawła I jako Wielkiego Mistrza Zakonu. Nie mniej polityczne uwarunkowania i konieczności zmuszały wielu kawalerów jak również i wiele rządów Europy do określonych działań. Dwór wiedeński desperacko zabiegał o pomoc Rosji wobec francuskiej inwazji we Włoszech i faktycznie wywarł presję na Wielkiego Mistrza von Hompesch, który ostatecznie abdykował dnia 6.07.1799 r. W ten sposób car Paweł I stał się de facto jeśli nie dokładnie de iure 72 głównym przełożonym Zakonu, którego zarząd faktycznie przeniesiono do Sankt-Petersburga.

---

³¹ Por. C. Toumanoff, *L'Ordine di Malta*, s. 15.

³² Por. Tamże, s. 17.

Po zamordowaniu Pawła I w nocy z 11/23 na 12/24.03.1801 r. imperator Aleksander I wziął Zakon pod swój protektorat. Jednak nie rościł sobie prawa do tytułu Wielkiego Mistrza, uznając natomiast autorytet nad Zakonem suwerennej rady, którą ustanowił jego ojciec w Sankt-Petersburgu. Nowy car wezwał do wybrania nowego Wielkiego Mistrza zgodnie ze statutami Zakonu. Przyjmując do wiadomości polityczną sytuację swego czasu oraz rozproszenie kawalerów z Malty, mimo to Aleksander I sugerował poprzez suwerenną radę odpowiednio dostosować procedury wyborcze³³.

Dnia 20.07/1.09.1801 r. specjalny dekret rady wezwał każdy z wielkich przeoratów do nominacji kandydata lub kandydatów spośród kawalerów profesów. Nazwiska powinny być przedstawione papieżowi jako przełożonemu wszystkich religijnych zakonów. Papież powinien spośród nich wybrać nowego Wielkiego Mistrza.

Papież Pius VII (1800-1823) listem z 9.02.1803 r. potwierdził wielkie przełożenie dla baliwa Frà Giovanni Battista Tommasi (1803-1805), który odegrał heroiczny, aczkolwiek bezskuteczny udział w nieszczęśliwej obronie Malty. Nowy wielki mistrz został uznany przez wiele ówczesnych sił politycznych, a imperator Aleksander I zwrócił mu suwerenne insygnia i archiwalia Zakonu, które zostały przekazane Pawłowi I po abdykacji Wielkiego Mistrza von Hompesch zu Bolheim.

W tym okresie konwent Zakonu został czasowo ustanowiony w Mesynie, a następnie przeniósł się do Katanii, gdzie pozostał w latach 1803-1826. Z kolei Zakon został przeniesiony do Ferrary przed ostatecznym przeniesieniem do Rzymu w 1834 r.

Gdy w 1805 r. zmarł Wielki Mistrz Tommasi Zakon wszedł w przedłużające się niepokojąco interregnum, w którym zgodnie ze statutami, zarządcą był zwierzchnik (wybrany przez Zakon i potwierdzony przez Stolicę Apostolską) i rada suwerenna. Ten okres, mimo utraty Malty na rzecz śródziemnomorskich ambicji Anglii, z drugiej strony był dla Zakonu czasem odnowy i konsolidacji.

W tym czasie, podczas chaosu okresu napoleońskiego, zaniknęły Langues wraz z liczbą wielu wielkich przoratów i przeoratów. Jednocześnie w XIX w. zostały odnowione i skonsolidowane liczne wielkie przeoraty, włączając te szczególnie znaczące, tj. rzymski (1816) i lombardzko-wenecki i neapolitańsko-sycylijski (1839). Narodowe związki, pierwsze sześć z tych które zostały ufundowane w tym czasie, były tworzone jako swoiste zastępstwo dotychczasowych Langues, jako pośrednie struktury w nowej organizacji Zakonu.

---

³³ W międzyczasie Wielka Brytania zastąpiła na Malcie Francję. Układ z Amiens z dnia 27.03.1802 r. przewidywał, iż obydwa państwa zwrócą wyspę Zakonowi (artykuł X), czego jednak nie wypełniły.

W tym okresie wraz z opuszczeniem Malty dostrzegane są sygnały końca wojskowych kampani Zakonu na Morzu Śródziemnym. W ten sposób szpitalne powołanie Zakonu ponownie stało się najbardziej dostrzeganym i zarazem czytelnym działaniem, szczególnie w poszczególnych związkach narodowych.

W 1857 r. austriacki kawaler sprawiedliwości Frà Gottfried von Schroter przybył do Jerozolimy i ufundował tutaj szpital oraz nowicjat dla Zakonu w duchu bł. Gerarda. Dodatkowo w 1869 r. wysiłki te wydały nowe owoce m.in. w postaci fundacji szpitala w Tantur, między Jerozolimą a Betlejem.

W tym czasie, gdy wojny stały się bardziej frontalnymi działaniami, a medyczna posługa dla rannych była nadal w formie zaczątkowej, dwa nowe związki niemieckie Zakonu, Reńsko-Westwalski i Śląski, na sposób pionierski zorganizowały szpital polowy jak i personel pielęgniarski oraz kapelanów. Podczas wojny francusko-pruskiej prawie jedna czwarta niemieckich rannych otrzymała pomoc medyczną pod auspicjami Zakonu.

W 1876 r. Zakon powrócił do Anglii, jako osoba prawna, po raz pierwszy od czasu protestanckiej reformy wraz z założeniem brytyjskiego związku z inicjatywą nowo nawróconego siódmego Lord z Granard. Ten związek, kolejno sponsorował Szpital św. Jana i św. Elżbiety, opierając się na prerreformacyjnej własności Zakonu w St. John's Woods.

Po rządach siedmiu zwierzchników, podczas których rozwijało się doświadczenie ku odnowie ducha Zakonu, papież Leon XIII (1878-1903) bullą *Sollemne semper* z 28.03.1879 r. definitywnie przywrócił tytuł i funkcje Wielkiego Mistrza. Wyzaczył na tę funkcję siódmego zwierzchnika Frà Johann Baptist Ceschi a Santa Croce (1879-1905), jako 74 Wielkiego Mistrza Zakonu szpitalnego.

Wielki Mistrz Ceschi a Santa Croce został zastąpiony kolejno przez Wielkich Mistrzów Frà Galeas von Thun und Hohenstein (1905-1931) i Frà Ludovico Chigi Albani della Rovere (1931-1951). Podczas rządów tego ostatniego Zakon podjął wysiłek adaptacji charakteru pisemnie przyjętych Konstytucji. Ostatecznie *Constitutions* Zakonu zostały zaaprobowane specjalnym reskryptem podczas audiencji udzielonej przez papieża Piusa XI (1922-1939), datowanym 5.05.1936 r.

Śmierć Wielkiego Mistrza Chigi Albani della Rovere zapoczątkowała krótkie, ale z licznymi turbulencjami, interregnum – podczas którego Zakon był zarządzany przez zwierzchnika ad interim Frà Antonio Hercolani Fava Simonetti (1951-1955), i następnie przez kolejnego zwierzchnika Frà Ernesto Paterno Castello di Carcaci (1955-1962) – i w tym czasie pozycja Zakonu w relacji do Stolicy Apostolskiej była ponownie badana i zdefiniowana sentencją specjalnego trybunału kardynalskiego dnia 24.01.1953 r.

W świetle tych ostatnich wypadków papież Jan XXIII (1958-1963) zaaprobował nową Kartę Konstytucyjną Zakonu listem *Exigit Apostolicam Officium* z 24.06.1961 r., która zastąpiła dotychczasową *Konstytucję* wprowadzoną

w 1935 r. za Wielkiego Mistarza Chigi Albani della Rovere. Nowa *Karta* została promulgowana w Zakonie już trzy dni później, tj. 27.06.1961 r.

Dnia 8.05.1962 r. Frà Angelo de Mojana di Cologna został wybrany 77 Wielkim Mistrzem (1962-1988). Wśród wydarzeń związanych z jego urzędowaniem jako sternika Zakonu, w tak szybko zmieniających się czasach, miała miejsce promulgacja dekretem magistralnym z dnia 1.09.1966 r. nowego Kodeksu dla suwerennego Zakonu.

Po śmierci Wielkiego Mistra Mojana di Cologna obecny wielki mistrza Frà Andrew Bertie (ur. 1929 r.) został wybrany księciem i 78 Wielkim Mistrzem suwerennego Zakonu dnia 8.04.1988 r. Jego rządy znaczone są niespotykanym międzynarodowym rozmachem Zakonu (ok. 11 tys. członków zorganizowanych w 52 związkach), jego dziełami szpitalnymi (19 szpitali i ponad 200 ambulatoriów oraz innych centrów medycznych i opieki nad ludźmi starszymi) oraz dyplomatyczną działalnością (bilateralne stosunki dypolamtyczne z 86 krajami i reprezentacje przy różnych organizacjach międzynarodowych, włączając stałego obserwatora przy ONZ).

Dnia 4.12.1997 r. książę i Wielki Mistrz A. Bertie promulgował dekretem rady zreformowaną Kartę Konstytucyjną i Kodeks dla Zakonu. Nowe legislacje zostały opublikowane w oficjalnej gazecie Zakonu, *Bolletino Ufficiale* dnia 12.01.1998 r. i weszły w życie dwa tygodnie później³⁴.

Celebrując w 1999 r. dziewięćset lecie Suwerennego Rycerskiego Zakonu Szpitalników św. Jana Jerozolimskiego, zwanego Rodyjskim i Maltańskim wiadać perspektywę rozwoju wprowadzającą w trzecie milenium chrześcijaństwa. Ta świadomość oparta jest na przekonaniu bł. Gerarda, który wskazywał, że Zakon maltański będzie tak długo kontynuował swoją działalność jak długo Bóg przyzwoli, zawsze bowiem znajdują się ludzie pragnący pracować, by cierpienie było znośniejsze, by nędzą tak nie ciążyła³⁵.

* * *

Zakon maltański, staje współcześnie, jako wspólnota duchownych i świeckich, dam i kawalerów, inspirowanych nauczaniem Jezusa Chrystusa, wyrażonym syntetycznie w nowotestamentalnym przykazaniu miłości Boga i bliźniego. Przybiera ono specyficzny, a zarazem bardzo konkretny wyraz w: „obsequium pauperum” i „tuitio fidei”; przy czym obydwie te elementy winny iść w parze. To jest gwarnacją trwania, rozwoju i owocności dzieł podejmowanych przez Zakon.

---

³⁴ Por. J.-P. Pham. The Sovereign Military Order of Malta: its historical, juridical, and canonical profile in the light of the recently-reformed constitutional legislation Romae 2001 s. 48-392 (maszynopis).

³⁵ Por. John Paul II. Discourse to the Jubilee Pilgrimage of the Sovereign Military Order of Malta, 19 October 2000. „L'Osservatore Romano” z 20.10.2000 s. 4.

THE SOVEREIGN MILITARY ORDER OF MALTA

Summary

The Order was organized during the Crusades and, for much of its history, it was involved in the epic struggle of the Crusade against the infidel. The history of the Order begins with a hospital or infirmary for pilgrims in Jerusalem run by a monastic community under the direction of the figure known to history as the Blessed Gerard. After the establishment of the Latin Kingdom of Jerusalem, the community led by Gerard received the approval of the Roman Pontiffs (bull *Pie postulatio voluntatis* z 15.02.1113).

In order to prosecute the war, however, the Order required an independence which was difficult to achieve while it was a guest of the Kings of Cyprus. Consequently, under the Grand Master Frà Foulques de Villaret, the Order acquired the island of Rhodes. The Knights sailed for Candia and thence by way of Messina to Civitavecchia in the Papal States.

The Habsburg Emperor Charles V had earlier offered the order the fief of Malta, an ancient dependency of the Aragonese crown of Sicily. Malta became the base for the second phase of the Order's naval history, which moved into the western Mediterranean theater.

By the end of the 18th century, The Order faced a new enemy as terrible as the infidel of old, revolutionary France. In the midst of this revolutionary turmoil, the Order received support from an unexpected quarter: Orthodox Russia.

In the Meantime, however, while en route to Egypt, Napoleon Bonaparte attacked the island of Malta in violation of its internationally-recognized neutrality among the Christian powers and forced the capitulation of the Knights on 12 June 1798. Bonaparte despoiled the Order of its treasury and forced it to abandon the island.

At the death of the Grand Master Frà Angelo de Mojana di Cologna, the present Grand Master, Frà Andrew Bertie, was elected Prince and 78th Grand Master of the Sovereign Order on 8 April 1988. His reign has seen the unprecedented international expansion of the Order (some 11.000 members, organized in 52 Associations), its hospitaller work (19 hospitals and over 200 ambulatories and other centers), and its diplomatic activity (bilateral diplomatic relations with 86 countries and representation at various international organizations, including a Permanent Observer at the United Nations).

Having celebrated in 1999 its ninth centenary, the Sovereign Military Hospitaller Order of St. John of Jerusalem, called of Rhodes, called of Malta, progresses forward into the third Christian millennium because, as the Blessed Gerard affirmed: „Our Institution will continue as long as it pleases God to bring forth men willing to render lighter the burdens of suffering and more bearable those of misery” (John Paul II).